

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Марина Черкашина,

*канд. юрид. наук,
асистентка кафедри екологічного права
Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого,
м. Харків*

У статті аналізується категорія «правова гарантія», досліджується сутність юридичних гарантій права на використання природних ресурсів, а також проблема співвідношення юридичних гарантій суб'єктивного права, що розглядається, між собою та з деякими іншими правовими явищами.

Ключові слова: юридична (правова) гарантія, право на використання природних ресурсів, види та співвідношення юридичних гарантій права на використання природних ресурсів.

На сучасному етапі розвитку в Україні відбувається процес розширення обсягу прав суб'єктів у сфері природокористування. Цей процес зумовлений виникненням у них нових інтересів, охоронюваних законом, а також появою правових можливостей для реалізації суб'єктивного права на використання природних ресурсів. Одним із найбільш важливих засобів здійснення цього суб'єктивного права є юридичні гарантії.

Проблема юридичних гарантій прав і свобод в умовах сьогодення була й залишається однією з актуальних. Вона досліджувалася та продовжує вивчатись українськими вченими різних галузей права, представниками радянської та російської правової науки, серед яких С. Алексєєв, М. Краснова, І. Магновський, Н. Малєїн, П. Недбайло, В. Нерсєсянц, В. Погорілко, П. Рабінович, Ю. Шемшученко, М. Шульга та ін. [1, с. 242–243; 2, с. 16; 3, с. 42; 4, с. 4; 5, с. 14; 6, с. 47; 7, с. 46; 8, с. 166; 9, с. 44–53; 10, с. 60; 11, с. 40; 12, с. 129; 13, с. 70–71; 14, с. 29; 15, с. 179; 16, с. 310, 313]. При цьому питання про гарантії пов'язується з необхідністю захисту прав і свобод громадянина в суспільстві, з формуванням механізму такого захисту, забезпеченням законності в діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування. Разом із цим у цих працях бракує наукового дослідження проблем гарантування суб'єктивного права на використання природних ресурсів.

Метою цієї статті є загальнотеоретичний аналіз категорії «правова гарантія», дослідження сутності юридичних гарантій права на використання природних ресурсів, а

також проблем співвідношення юридичних гарантій суб'єктивного права, що розглядається, між собою та з деякими іншими правовими явищами.

На думку С. Алексєєва, право – це багатобічне явище, покликане регулювати суспільні відносини. Розглядати його можна з різних сторін: як соціального феномена цивілізації, елемента культури, міри свободи та справедливості. Разом із цим право можна оцінювати й як засіб (інструмент) для вирішення практично значущих завдань суспільства, для задоволення інтересів людей [1, с. 242–243]. Цей підхід в юридичній науці називають інструментальним, у рамках якого досліджуються правові засоби. У загальному вигляді правові засоби – це всі ті юридичні інструменти, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення поставлених цілей, які можуть бути різними, але врешті-решт вони зводяться до справедливої впорядкованості суспільних відносин. Правовими засобами є норми права, правозастосовчі акти, договори, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, пільги, заохочування, покарання тощо. Отже, основними характеристиками гарантій постають їх матеріальний зміст і функціональне призначення.

Правові засоби можуть збігатись, а можуть і не збігатися з явищами, які традиційно виділяються в юридичній науці. Але в усіх випадках ми маємо справу з «фрагментами» правової дійсності, що розглядаються під кутом зору їх функціональної ролі як інструментів юридичного впливу. Звідси випливає, що в юридичній літературі загального визна-

чення юридичних гарантій та їх вичерпного переліку ми не знаходимо, виділяються лише ознаки, згідно з якими можна визнати правові явища засобами забезпечення прав, зокрема права на використання природних ресурсів.

За допомогою системи правових засобів здійснюється результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб, тобто теорії права – правове регулювання, яке має свій специфічний механізм [17, с. 256, 269]. Отже, потреба в різних юридичних засобах, що діють у механізмі правового регулювання, визначається різним характером руху інтересів суб'єктів. Таким чином, механізм правового регулювання – це система різних за своєю природою та функціями юридичних засобів, які дозволяють досягати його цілей (формальна ознака), а мета його полягає у забезпеченні безперешкодного руху інтересів суб'єктів до цінностей (змістовна ознака).

Слід зазначити, що кожній галузі права притаманний особливий юридичний режим регулювання. У науці є переконання про існування особливого юридичного інструментарію, властивого тій чи іншій галузі права, її методу регулювання. Іншими словами, кожна галузь права має свій «набір» специфічних правових засобів регулювання [2, с. 13]. Не є винятком і природо-ресурсове право, норми якого містять всі ознаки суб'єктивних прав, механізму їх правового регулювання та гарантування, відомих теорії права.

Юридична гарантованість суб'єктивного права на використання природних ресурсів повинна ґрунтуватися та ґрунтується на принципах екологічного права (правові принципи можуть розглядатись як правові гарантії, що забезпечують реалізацію інших правових приписів). Статті 13, 14, 41 Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (в ред. від 28.04.2009 р.) закріплюють гарантії реалізації й охорони права природокористування як власниками природних об'єктів, так і особами, які не мають їх на праві власності. У статті 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ (у редакції від 09.04.2009 р.) серед принципів екологічного права, на жаль, згадуються лише деякі з принципів права природокористування: пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість дотримання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської й іншої діяльності; безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності; вирішення питань

охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної змінності територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку. Не більше їх міститься і в проекті Екологічного кодексу України: раціональне використання природних ресурсів із урахуванням законів природи, потенційних можливостей довкілля, необхідності відновлення природних ресурсів і недопущення незворотних негативних наслідків для довкілля та здоров'я людини; врахування екологічного фактора в процесі приватизації господарських та інших об'єктів (ст. 5).

Що стосується питань співвідношення юридичних гарантій, то слід зазначити, що визначити конкретний правовий засіб як правову гарантію можна лише в рамках одного або кількох однорідних правовідносин, спрямованих на досягнення конкретного результату, яке має значення для учасника таких відносин. У будь-яких правовідносинах юридичні гарантії спрямовані на досягнення саме такого результату. Оскільки учасників може бути декілька, не виключено, що різними будуть і їх інтереси, отже, і гарантії можуть бути як однаковими, так і різними, навіть протилежними одна одній. Так, у сучасних умовах приватна власність на природні ресурси, зокрема на землю, є непорушною. Це випливає з Конституції України. Тоді яким чином можна погодитися з тим, що на сьогодні діє мораторій на продаж земельних ділянок. Яку гарантію треба приймати за основу (першу чи другу), яка з цих гарантій більш забезпечена? Якщо покласти в основу публічні інтереси, то, безумовно, мабуть, інтереси держави чи інтереси охорони навколишнього природного середовища мають переваги. Разом із тим (якщо виходить з того, що суб'єктивні права власника природних ресурсів все ж не забезпечуються у певному обсязі) виникає питання: яким чином співвідносяться ці дві гарантії?

Конституція України закріплює, що земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави. Дійсно, право власності на землю гарантується. Це право набувається та реалізується громадянами, юридичними особами та державою відповідно до закону. Проте Конституція України також передбачає, що власність не повинна використовуватися на шкоду людині, інтересам суспільства. Отже, метою встановлення мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення було забезпечення публічних інтересів до набрання чинності законами України про державний земельний кадастр та про ринок земель. Чому цього досі не зроблено, які нега-

тивні наслідки має продовження дії мораторію, на жаль, не є питанням, що розглядається в цій статті.

Юридичні гарантії можуть поділятися на ті, що встановлюють загальну можливість здійснення права на використання природних ресурсів чи його конкретну реалізацію: *конституційні норми, закони екологічної спрямованості, природоресурсові закони*. Вважається справедливою практика, коли загальна норма природоресурсового закону повинна знаходити та знаходити свою деталізацію у *підзаконних актах*, зокрема постановвах Кабінету Міністрів України, нормативних актах Міністерства охорони навколишнього природного середовища, державних комітетів України (із земельних ресурсів, лісового господарства України, по водному господарству, рибного господарства України, з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду). Ознакою сьогодення є також те, що окремі питання права на використання природних ресурсів (не як правозастосовчі акти) застосовуються органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Також можна вести мову про *загальні юридичні гарантії права на використання природних ресурсів*, закріплені в нормативно-правових актах і спрямовані на забезпечення норм права, що регулюють питання, притаманні всім видам права користування природними ресурсами (наприклад, отримання спеціального дозволу на користування природним ресурсом), та *спеціальні*, які забезпечують виникнення, реалізацію, припинення прав щодо окремих видів природних об'єктів з урахуванням їх специфічних особливостей.

Аналіз співвідношення юридичних гарантій і заходів захисту свідчить, що природа заходів захисту як правових засобів, які виконують функції забезпечення в процесі правового регулювання, зумовлює актуальність питання їх співвідношення з правовими гарантіями. Спільність цих явищ у тому, що вони можуть бути спрямовані на задоволення як приватних, так і публічних інтересів. Не випадково проблема захисту саме публічних інтересів останнім часом дуже актуальна. Спільним є і призначення цих засобів. Заходи захисту та гарантії забезпечують можливість реалізації інших правових явищ. При цьому заходи захисту гарантують реалізацію суб'єктивного права у випадках, коли воно порушено або існує загроза його порушення. Правові гарантії забезпечують більш ширше коло правових явищ (обов'язки, законність, відповідальність тощо).

Що стосується співвідношення, наприклад, юридичних гарантій і державного примусу, то слід розмежовувати державний та правовий примус. *Державний примус* здійс-

нюється як самостійне явище. *Правовий примус* є характеристикою права, отже, не може бути визначений як правова гарантія, оскільки гарантії – це не якості, а засоби права. Тому спостереження за процесами реалізації права дозволяє в деяких випадках розглядати діяльність механізму державного примусу як гарантію реалізації правових приписів.

Висновки

Зміст юридичних гарантій права на використання природних ресурсів полягає в тому, що вони виступають як спеціально-правовий засіб виникнення, реалізації, припинення, охорони та захисту прав власників і користувачів природних ресурсів. Кожна юридична гарантія займає певне місце в усій системі гарантій, які можуть і повинні бути різними, але врешті-решт вони зводяться до сталої впорядкованості суспільних відносин, що розглядаються. Безумовно, незаперечним є й положення про те, що кожній галузі права, у тому числі природоресурсовому, притаманна своя система правових гарантій.

Роль та значення юридичних гарантій можна правильно зрозуміти й оцінити, розглядаючи їх як частину цілого. Науковий підхід виключає будь-яку односторонність, недооцінку або переоцінку різних груп гарантій. Кожний вид гарантій має свою спрямованість і лише у сукупності вони можуть забезпечити виникнення, повну та всебічну реалізацію й захист права на використання природних ресурсів.

Неможливо створити вичерпний перелік правових гарантій, оскільки оцінка правового засобу в такій якості може здійснюватися лише в рамках одного або кількох однорідних правовідносин, спрямованих на досягнення певного значущого для учасника таких відносин результату. Залежно від завдань, що вирішуються, визначаються і правові засоби, які виконують роль основного інструментарію, а також засоби, що виконують допоміжну функцію, тобто гарантії у конкретному правовідношенні. Якщо ж виникає необхідність у реалізації правової гарантії, то вона стає основним змістом нового правовідношення, а її місце займає інша правова гарантія. Незмінною залишається лише форма зовнішнього закріплення того чи іншого правового засобу в нормативно-правовому приписі.

Оцінка співвідношення заходів захисту й юридичних гарантій свідчить, що всі заходи захисту є правовими гарантіями. Це стосується і заходів відповідальності, оскільки, незважаючи на різницю у наслідках застосування, їх функціональне призначення збігається із заходами захисту. Крім того, заходи захисту оцінюються як правові засоби з

урахованням можливих наслідків їх застосування. А юридичні гарантії набувають свою якість щодо конкретного правовідношення. Тому можна вести мову про деякий вичерпний перелік заходів захисту, що по відношенню до юридичних гарантій неможливо.

Література

1. *Алексеев С. С.* Восхождение к праву: Понски и решения. – М., 2001. – 752 с.
2. *Алексеев С. С.* Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация // Советское государство и право. – 1987. – № 6. – С. 12–19.
3. *Краснова М. В.* Право громадян на екологічну інформацію: проблеми гарантій реалізації та захисту // Право України. – 1997. – № 3. – С. 42–48.
4. *Краснова М. В.* Гарантії реалізації права громадян на екологічну інформацію: Автореф. ... канд. юрид. наук. – К., 1997. – 17 с.
5. *Магновський І. Й.* Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): Автореф. ... канд. юрид. наук. – К., 2003. – 20 с.
6. *Магновський І. Й.* Юридичні гарантії – правові засоби максимального здійснення прав і свобод особистості // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – Д., 2002. – № 3. – С. 45–53.
7. *Малеин Н. С.* Повышение роли закона в охране личных и имущественных прав граждан // Советское государство и право. – 1974. – № 6. – С. 41–48.
8. *Малько А. В.* Теория государства и права в вопросах и ответах. – М., 1997. – 197 с.
9. *Недбайло П. Е.* Система юридических гарантий применения советских правовых норм // Правоведение. – 1971. – № 3. – С. 44–53.
10. *Нерсесянц В. С.* Система юридических гарантий прав и свобод граждан // Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. – М., 1990.
11. *Погорілко В. Ф., Сірий М. І.* Права та свободи людини і громадянина в Україні. – К., 1997. – 52 с.
12. *Рабінович П. М.* Основы загальної теорії права та держави. – К., 2001. – 176 с.
13. *Чиркин В. Е.* Основы конституционного права. – М., 1996. – 185 с.
14. *Шемшученко Ю. С.* Правовые проблемы экологии. – К., 1989. – 231 с.
15. *Шульга М. В.* Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. – Х., 1998. – 224 с.
16. *Шульга М. В.* Актуальные проблемы правового регулирования земельных отношений в современных условиях: Дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 1998. – 394 с.
17. *Теория государства и права /* Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – М., 1997. – 570 с.

The article is devoted to the analysis of the category «legal guarantee», research of essence of legal guarantees of environment use right, and also problems of correlation of legal guarantees of equitable right, that is examined between itself and with other legal phenomena.

В статье анализируется категория «правовая гарантия», исследуется сущность юридических гарантий права на использование природных ресурсов, а также проблема соотношения юридических гарантий рассматриваемого субъективного права между собой и с некоторыми другими правовыми явлениями.

